

บทที่ 1 ความรู้พื้นฐานเกี่ยวกับศาสนา

1.1 ความหมายของศาสนา

“ศาสนา” มีรากศัพท์มาจากภาษาสันสกฤตว่า “ศาสน” (ตรงกับภาษาบาลีว่า “สาสน”) หมายถึง คำสอน ข้อบังคับ มีผู้ให้ความหมายของคำว่า “ศาสนา” แตกต่างกันดังนี้

ดั้งเดิมที่เดียวชาวอารยันในชมพูทวีปใช้คำว่า ธรรมะ แทนความหมายของคำว่า ศาสนา ส่วนคำว่า ศาสนาเพิ่งนำมาใช้กันภายหลัง ในคัมภีร์ฤคเวทของอินเดีย คำว่า ธรรมะ (บาลี) หรือธัมมะ ในภาษาสันสกฤต แปลว่า คำจูนไว้ ทรงไว้ หนุนไว้ ธรรมะ จึงหมายถึงสิ่งที่ก่อให้เกิดระเบียบแบบแผนอันมั่นคง บทบัญญัติที่ตายตัว คือศีลธรรม คือ ความดี สมณะผู้ดำรงอยู่ในศีลชาวอินเดียจึงเรียกว่า ครูแห่งธรรม ในพระไตรปิฎก ธรรมหมายถึง คุณะ หรือความประพฤติอันดีงาม หมายถึง เทศนาหรือคำสั่งสอน หมายถึงปริยัติ หรือปรัชญาคำสอน และหมายถึงนิสัสัตตะ-นิชชีวะ

ท่านพุทธทาสภิกขุให้นิยาม ธรรมะ ว่าคือหน้าที่ ผลอันเกิดจากปฏิบัติตามหน้าที่ หมายถึง ธรรมชาติและหมายถึงกฎธรรมชาติ ในทางพุทธศาสนาเมื่อเริ่มแรกนั้น พระพุทธเจ้าทรงใช้คำว่า พรหมจรรย์ แทนความหมายของคำว่าศาสนา ในบางครั้งใช้คำว่า ธรรมวินัย พุทธศาสนาในสมัยนั้นหมายถึงธรรมวินัยที่ประกอบด้วย แนวปรัชญาหรือวาทะ 2 ประการ คือกรรมวาทะ และวิริยวาทะ (สุวัณณ์ จันทรวงศ์, 2540: 256-257)

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525 ให้ความหมายไว้ดังนี้

...ศาสนา, ศาสนา (สาสนะ, สาดสะหนา) คือลัทธิ ความเชื่อถือของมนุษย์ อันมีหลักคือแสดงกำเนิดและความสิ้นสุดของโลก เป็นต้น อันเป็นไปในฝ่ายปรมาตมประการหนึ่ง แสดงหลักกรรมเกี่ยวกับบุญบาป อันเป็นไปในฝ่ายศีลธรรมประการหนึ่ง พร้อมทั้งลัทธิพิธีที่กระทำตามความเห็นหรือคำสั่งสอนในความเชื่อถือนั้น ๆ

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลปัจจุบัน ได้พระราชวินิจฉัยไว้ในโอกาสที่เสด็จเยือนพุทธสมาคมแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ 26 พฤศจิกายน พุทธศักราช 2513 ข้อความตอนหนึ่งว่า

“...คำว่า ศาสนาตามที่ใช้กันอยู่ทุกวันนี้ เป็นที่เข้าใจกันว่าตรงกับคำว่า Religion ในภาษาอังกฤษซึ่งหมายถึงคำสอนที่มาจากเบื้องบน ยุติได้ว่าถูกต้องเที่ยงแท้แล้วจึงทำตามได้ทีเดียว ถ้าว่ตามนี้ พระพุทธศาสนาก็ไม่เข้าหลักเป็นศาสนา เพราะเนื้อหามสาระและกฎเกณฑ์ของพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นมาจากการค้นหาความจริงของชีวิตด้วยปัญญามนุษย์ พระพุทธศาสนาแสดงความจริงของชีวิต แสดงทางปฏิบัติที่จะให้บรรลุความสุขสูงสุดของชีวิต มีวิธีการสั่งสอนที่ยึดหลักเหตุและผลว่า ทุกสิ่งเกิดแต่เหตุผู้ใดประกอบเหตุอย่างใด เพียงใด ก็ได้ผลอย่างนั้นเพียงนั้น หากจะถามว่า พระพุทธศาสนาเป็นอะไร ก็ต้องตอบว่า โดยเนื้อหาที่เป็นเรื่องความจริงและชีวิต พระพุทธศาสนาเป็นปรัชญา โดยวิธีการสอนที่ยึดหลักเหตุผลพระพุทธศาสนาเป็นศาสตร์ หรือจะพูดให้ชัดเจนไปอีกก็เป็นวิทยาศาสตร์...”

ท่านพุทธทาส ภิกขุ ได้ให้ความหมายของ “ศาสนา” ไว้ในหนังสือ “ศาสนาคืออะไร” ดังนี้

“...ศาสนา คือ ด้วการประพฤติกระทำเพื่อให้ตนรอดจากภัยหรืออันตราย หรือจากสิ่งอื่นไม่เพียงปรารถนา ซึ่งรวมเรียกว่าความหรือด้วการทุกข์ ความเดือดร้อนทรมาน...”

ม.ร.ว คึกฤทธิ์ ปราโมช ได้ให้ความหมายของ “ศาสนา” ในหนังสือ “ลัทธิและนิกาย” มีข้อความตอนหนึ่งว่า

“...ศาสนาแปลว่า คำสั่งสอน คือหมายถึง หลักการใดก็ตามที่มีทั้งคำสั่งและคำสอนในพุทธศาสนานั้นมีอยู่ครบ คือมีคำสอนให้รู้ว่าอะไรเป็นอะไร สอนให้รู้ว่าความจริงคืออะไร สอนให้รู้ว่าชีวิตคืออะไร มาด้วยเหตุใด สอนให้รู้จนกระทั่งรู้ดีรู้ชั่ว แล้วเมื่อสอนก็มีคำสั่งด้วยสั่งว่า ควรปฏิบัติอย่างไรจึงจะถูกจึงจะชอบ...”

ความหมายของ “ศาสนา” ตามทรรศนะของพลตรี หลวงวิจิตรวาทการ ในหนังสือ “ศาสนาสากล” มีดังนี้

1. ต้องเป็นเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อถือโดยมีความศักดิ์สิทธิ์ไม่ใช่ความเชื่อถือเปล่า ๆ ต้องการพหูชาด้ว
2. ต้องมีคำสอนทางธรรมจรรยาและกฎเกณฑ์ ที่เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติเพื่อบรรลุผลอันดีงาม
3. ศาสนา แปลว่า คำสอน เราจึงถือเคร่งครัดว่า ลัทธิที่เราจะยอมเรียกว่า ศาสนา ต้องปรากฏตัวผู้สอน ผู้ตั้ง ผู้ประกาศ ที่รู้กันแน่นอนและยอมรับว่าเป็นความจริงทางประวัติศาสตร์

4. ต้องมีคณะบุคคลทำหน้าที่โดยเฉพาะสำหรับรักษาความศักดิ์สิทธิ์และคำสอนนั้นสืบต่อมา บุคคลคณะนี้เรียกกันว่า พระเถื่อเป็นวรรณะ และพิเศษแตกต่างกับสามัญชนที่เรียกว่า สมณเพศ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2538: 1-2)

สุพัตรา สุภาพ (2536 : 74) ได้ให้ความหมายของ “ศาสนา” ดังนี้
ศาสนาหมายถึงคำสั่งสอน ซึ่งแต่ละศาสนาอาจจะมีคำสั่งสอนเหมือนกัน หรือคล้ายคลึงกัน หรือแตกต่างกันทั้งในด้านรูปลักษณะ (form) และหน้าที่ทางสังคม (function) โดยมีจุดหมายอย่างเดียวกัน คือ สอนคนให้เป็นคนดี ให้คนเข้ากับสังคมหรือยอมให้สังคมให้คนมีที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ให้มีความสามัคคี ให้มีบรรทัดฐานในการปฏิบัติ ตลอดจนเป็นที่รวมแห่งความเชื่อและความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์ในการอยู่ร่วมกัน

“ศาสนา” ตามความหมายทางตะวันตก

ศาสนามาจากภาษาละตินว่า Religio มาจากรากศัพท์ lig แปลว่าการสังเกต หรือแปลว่าการผูกพัน มีความหมายถึง การสื่อสารสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ โดยมีศรัทธาความเชื่อในศาสนาและหลักธรรมที่ยอมรับนับถือ

ศาสนาเกี่ยวข้องกับการดำรงชีวิต สร้างความเข้าใจในสภาพปัญหาตามธรรมชาติตั้งแต่เกิดจนตาย ศาสนาเป็นหนทางการต่อสู้ปัญหาชีวิต ขจัดความทุกข์ อบรมจิตใจและควบคุมอารมณ์ทำให้เกิดลักษณะนิสัยที่ติงามตามหลักธรรมที่เป็นกฎกำหนดวิถีชีวิตในสังคม คำสอนในศาสนาแสดงสังขธรรมและมีการปฏิบัติเพื่อบรรลุผลตามสังขธรรมนั้น หน้าที่ของศาสนาคือการดำรงคุณธรรมและวัฒนธรรมให้ผสมกลมกลืนกัน เพื่อหล่อหลอมขัดเกลามนุษย์ให้มีคุณภาพนำไปสู่การพัฒนาสังคมจนถึงระดับความรู้ที่เป็นประโยชน์ทางด้านจิตวิญญาณ ศาสนาเป็นอาณาจักรอย่างหนึ่ง เรียกว่า ศาสนจักร มีรูปแบบสถาบันที่สร้างวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรม เน้นจริยธรรมตามปรัชญาและความเชื่อ พื้นฐานจริยธรรมในศาสนาเป็นค่านิยมที่ผูกพันด้วยการปฏิบัติตามศรัทธาทางเทวศาสตร์ (Theology) ซึ่งเน้นความเชื่อในพระเจ้า จริยธรรมในศาสนาบางศาสนาปฏิเสธเรื่องพระเจ้า พื้นฐานจริยธรรม จึงเป็นลักษณะของนักธรรมชาติวิทยา เน้นการดำรงชีวิตในสังคมและสิ่งแวดล้อม

ศาสนาหมายถึง คำสอน คำสั่งสอน กำหนดเป็นลัทธิความเชื่อที่มีหลักคำสอนและพิธีกรรม เป็นกิจกรรมของหมู่ชนผู้นับถือแนวทางปฏิบัติร่วมกันนั้น ผู้อบรมสั่งสอนเรียกว่า ศาสตรา

สังคมมนุษย์ย่อมมีหลักการประพฤติปฏิบัติเป็นสิ่งที่กำหนดความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล มีสำนักดั้งเดิมทางด้านศาสนาจากธรรมชาติแวดล้อมและประสบการณ์ของชีวิตที่อยู่ร่วมกัน ความไม่เที่ยงแท้แน่นอน ก่อให้เกิดความหวั่นไหวในอารมณ์ ศาสนาจึงเป็นหลักให้เกาะยึดด้วยความมั่นใจและอุ่งใจ เกิดความหวังที่จะได้รับความสำเร็จและปลอดภัยจากภัยอันตรายทั้งมวล

หลักการของศาสนาช่วยบังคับความประพฤติที่สังคมปฏิบัติต่อกัน เกิดปรัชญาชีวิตในแนวค่านิยมเดียวกัน เริ่มตั้งแต่ความสนใจในเรื่องการเกิด ความเป็นความตาย อันถือเป็นความสำคัญสูงสุด โดยจิตสำนึกอันเป็นสัญชาตญาณ สัตว์ย่อมรักษาชีวิตตน เกลียดความทุกข์ กลัวความตาย คึ้นรนแสวงหาความสุข

ศาสนาจึงเป็นขอบเขตที่ขอบธรรมกำหนดไม่ให้เบียดเบียนกัน กล่อมเกลายกระดัดจิตใจ ให้จำแนกมนุษย์จากสัตว์ด้วยระเบียบในการดำเนินชีวิตที่เรียกว่า วัฒนธรรม มนุษย์กับศาสนามีความสัมพันธ์กัน โดยมนุษย์ส่วนมากยึดศาสนาเป็นหลักในการดำรงชีวิต ศาสนาทำให้มนุษย์รู้จักใช้สติปัญญากระดัดจิตใจของตนให้สูงกว่าสัตว์ ซึ่งใช้สัญชาตญาณเป็นส่วนใหญ่ โดยรากศัพท์เป็นต้น มวลมนุษย์จึงเป็นสัตว์ที่รู้จักคิดเหตุผลหรือสัตว์ที่มีใจสูง มีสติปัญญารักษาตน

ศาสนาพัฒนาคนให้มีจิตใจสูง มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ได้ด้วยวิธีการฝึกหัด อบรมเรียนรู้ และให้สามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเอง (ประภาสรี สีหอำไพ, 2540: 23-24)

ทองหล่อ วงษ์ธรรมมา (2538: 3) กล่าวว่า คำว่า “ศาสนา” ที่เราใช้กันในภาษาไทยนั้น แปลมาจากภาษาอังกฤษว่า “Religion” ซึ่งคำแปลจากภาษาอังกฤษจะไม่ตรงกับภาษาไทยมากนัก คำว่า “Religion” ในภาษาอังกฤษนี้ มีรากศัพท์เดิมมาจากภาษาละตินว่า Rel-igio แต่ซิเซโร (Cicero) นักปรัชญาชาวโรมันในสมัยต่อมา อธิบายว่า คำว่า “Religion” มาจากคำว่า Lig แปลว่า การปฏิบัติ การตั้งใจทำ หมายถึง การปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์ ต่อมาเซอร์เวียสหรือเซอร์วีอุส (Servius) นักปรัชญาชาวโรมันในสมัยหลังได้อธิบายคำว่า “Religion” มีรากศัพท์มาจากคำว่า Leg แปลว่าผูกพัน หมายถึงการทำความผูกพันระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่สูงกว่ามนุษย์คือ พระเจ้า ในระยะต่อมา ออกัสตินมหาราช (Augustin, The Great) ได้รวบรวมเอาความหมายของรากศัพท์คือ Lig กับ Leg เข้ามารวมกันแล้วได้ให้ความหมายใหม่ว่าการปฏิบัติตามคำสั่งจากสวรรค์เพื่อให้เกิดความผูกพันระหว่างมนุษย์กับสภาพอันสูงสุด คือพระเจ้า สภาพอันสูงสุด ได้แก่ สภาพที่เป็นสุขาวดีไม่มีความทุกข์ใด ๆ เลย

ดังนั้น คำว่า “Religion” ตามทรรศนะของชาวตะวันตกจะมีลักษณะสำคัญ ดังต่อไปนี้

1. เชื่อว่ามีผู้สร้างโลกและสรรพสิ่ง คือ เทวะ
2. เชื่อเทวะเป็นผู้ประทานคำสั่งสอนให้แก่มนุษย์ จึงเป็นโครงการอันศักดิ์สิทธิ์ การละเมิดบัญญัติของศาสนาถือว่าเป็นบาปหนัก
3. ผู้นับถือยอมมอบกายถวายชีวิตแด่องค์เทวะด้วยความจงรักภักดี เชื่อในคำสอนทุกกรณีโดยไม่มีข้อโต้แย้ง ไม่แต่ละต้องในเรื่องเทวะและโครงการของพระองค์ (เป็นอจินไตย)

สุวณฺ์ จันทรจันง (2540: 257) กล่าวถึงความหมายของ “ศาสนา” สำหรับประเทศทางตะวันตกไว้ดังนี้

สำหรับทางตะวันตก ชาวกรีกเรียกความหมายของคำว่าศาสนาว่า Threskeia ซึ่งแปลว่า การแสวงหา การค้นหา การสอบถาม อันหมายถึง การแสวงหาหรือการค้นหาพระเจ้า หรืออำนาจเบื้องบน (Seek for God or Higher Power) ต่อมาในยุคที่ชาวโรมันเรื่องอำนาจจึงเรียกศาสนาว่า Religion ซึ่งมาจากภาษาลาตินว่า Re กับ legere แปลว่า การอ่านซ้ำ (To read again) การเพ่งพิจารณา (to reflect upon) การผูกคิ่งกลับ (to bind back) หมายถึงการผูกมนุษย์ไว้กับพระเจ้าหรือเทพเจ้า ชาวอิวใช้คำว่า อาโบดาห์ (a. boh. dah.) แทนคำว่า ศาสนา ซึ่งแปลว่าการรับใช้พระเจ้า ชาวเยอรมันใช้คำว่า การรับใช้พระเจ้า หรือ Gottesdienst (Got = พระเจ้า Dienst = รับใช้หรือบริการ) ในความหมายของศาสนา เช่นเดียวกับชาวอิว กล่าวโดยสรุป ศาสนาจึงหมายถึง

“สิ่งที่ก่อให้เกิดความเชื่อความศรัทธาที่มนุษย์มีต่อพระเจ้าหรือต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีคำสอนหรือคัมภีร์ที่ได้รับการรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ มีหลักปรัชญาที่ให้คำตอบเกี่ยวกับโลกและจักรวาลชีวิต และเป้าหมายสูงสุดของชีวิต มีหลักจริยธรรมสำหรับชีวิตที่ทางอันถูกต้องที่จะนำไปสู่การบรรลุเป้าหมายสูงสุดของชีวิต และมีพิธีกรรมอันเป็นเอกลักษณ์ของตนเองที่ได้รับ ความเลื่อมใสศรัทธา ความเคารพนับถือ ติดต่อกันมาในสังคมหรือกลุ่มชนหนึ่งกลุ่มชนใดเป็นเวลานานจนกลายเป็นวัฒนธรรมประเพณีของแต่ละเชื้อชาติ”

ความหมายของคำว่า “ศาสนา” อาจสรุปได้คือ หมายถึง คำสั่งสอน ซึ่งสอนเกี่ยวกับความดี ความชั่ว โดยมีจุดมุ่งหมายให้บุคคลละเว้นความชั่ว กระทำแต่ความดี เพื่อความเป็นสุขทางใจและสังคม ซึ่งพอสรุปความหมายเป็นข้อ ๆ ได้ 3 ประการคือ

1. ศาสนา คือ ที่พึ่งทางจิตใจ ซึ่งมนุษย์เลื้อยกยึดเหนี่ยวเอาตามความพอใจและตามความเหมาะสมของตน

2. ศาสนาคือคำสั่งสอนที่ว่าด้วยศีลธรรมและอุดมคติสูงสุดในชีวิต รวมถึงแนวความเชื่อถือและแนวการปฏิบัติต่าง ๆ ตามคติแต่ละศาสนา

3. ศาสนาคือ ที่รวมแห่งความเคารพนับถืออันสูงสุดของมนุษย์ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2538: 3)

1.2 วิวัฒนาการของศาสนา

การศึกษาศาสนาในสมัยดั้งเดิมนั้น อาจจะศึกษาในเรื่องของการเชื่อถือโชคลาง ความเชื่อเกี่ยวกับการนับถือพระเจ้าหลายองค์ ความศรัทธาอันแรงกล้า ค่านิยม เช่น การศึกษาจากรูปแกะสลักของชาวออสเตรเลียดั้งเดิมที่เป็นเจ้าของประเทศในสมัยแรก หรือพิธีบูชาบรรพบุรุษของชนเผ่าแอฟริกา

ทฤษฎีของ Tylor พื้นฐานเบื้องต้นที่ก่อให้เกิดวิวัฒนาการต่อมา คือการบูชาผีสังเทวดา (animism) เป็นความเชื่อของสังคมดั้งเดิมในเรื่องวิญญาณ เพราะความเชื่อในเรื่องวิญญาณจะช่วยอธิบายความสงสัยในปรากฏการณ์บางอย่างที่พบเห็นอยู่เสมอ เช่น ความตาย ความฝัน และเรื่องวิญญาณออกจากร่างท่องเที่ยวไปยังที่ต่าง ๆ Tylor เห็นว่าความคิดเกี่ยวกับวิญญาณนี้ สามารถนำไปอธิบายเรื่องลึกลับต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติได้ เช่น ต้นไม้ ก้อนหิน (ที่มีผีสิง) ซึ่งในปัจจุบันคนบางกลุ่มก็ยังคงเชื่อถือในเรื่องนี้อยู่ ส่วนความเชื่อในระดับที่สูงขึ้นนั้น มีวิวัฒนาการมาจากความเชื่อในเรื่องภูตผีวิญญาณ เช่น ความเชื่อในเรื่องพระเจ้าหลายองค์ จนถึงความเชื่อในเรื่องพระเจ้าองค์เดียว เป็นต้น

Frazer นักปราชญ์ในศตวรรษที่ 19-20 ได้ศึกษาความสัมพันธ์ต่าง ๆ ตั้งแต่ในเรื่องไสยศาสตร์จนถึงวิทยาศาสตร์ โดยไสยศาสตร์เป็นความเชื่ออันแรกที่เกิดขึ้น และมีติดต่อกันมานาน การดื่มเลือดของแพะ วัว หรือกินสมองลิง หรือกินดิงู หรือในเรื่องฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม เป็นต้น

Weber เห็นว่าวิวัฒนาการทางศาสนา ก็คือ กระบวนการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม คือจากวิธีการที่ขาดระบบและเหตุผลในสังคมดั้งเดิม มาเป็นวิธีการที่มีลักษณะเป็นเหตุเป็นผล มีอำนาจและมีวิธีการที่สูงส่งขึ้น

Durkheim เชื่อว่า การปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม เป็นสิ่งจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นสัญลักษณ์ เช่น การใช้รูปแกะสลัก การบูชาขัณฑ์ เป็นสิ่งเร้าความรู้สึกและอารมณ์อย่างสูงที่ทำให้เกิดพฤติกรรมร่วม การเคารพยึดถือในวัตถุสิ่งเดียวกัน ก่อให้เกิดความสามัคคีในมวลเหล่าสมาชิก วัตถุนี้มีคุณค่าเพราะเป็นที่ยอมรับของสังคมนั้น

พิธีกรรมและความเชื่อจะสะท้อนให้เห็นถึงการกระทำที่อยู่ภายในขอบเขตของศีลธรรม ซึ่งเป็นรากฐานของการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งทฤษฎีของ Durkheim นี้มีทั้งผู้คัดค้านและผู้ยอมรับ

ผลงานที่รู้จักจะเป็นที่ยอมรับและรู้จัก คือผลงานของ Radcliffe-Brown ที่ศึกษาในแง่ของหน้าที่หรือโครงสร้าง Radcliffe-Brown เห็นด้วยกับ Durkheim ว่าบทบาทหรือหน้าที่สำคัญของศาสนาคือการรักษาและปฏิบัติตามบรรทัดฐานที่สังคมกำหนด แต่ Radcliffe-Brown มีความเห็นต่างกับ Durkheim ในแง่ให้ความสำคัญและสนใจเรื่องเนื้อหาของสัญลักษณ์ อันแสดงถึงความศักดิ์สิทธิ์ และเหตุผลที่ว่าทำไมสิ่งหนึ่งจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญในทางศาสนา หรือเป็นสิ่งลึกลับ เช่น ทำไมจึงเกิด หิน น้ำ ลม อันศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ

Durkheim เห็นว่าเรื่องดังกล่าวเป็นสิ่งที่ไม่มีสาระอะไรนัก เพราะอาจจะเกิดด้วยเหตุบังเอิญทางประวัติศาสตร์ หรือเหตุอื่น แต่ Radcliffe-Brown เห็นว่าความต้องการในการแสดงออกของมนุษย์เป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันนั้น ยังไม่เป็นการอธิบายที่เพียงพอในเรื่องโครงสร้างของศาสนา เพราะมีสิ่งจำเป็นบางอย่างที่ช่วยยึดเหนี่ยวให้บางสิ่งอยู่ในสภาพศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งก็เป็นสิ่งที่บุคคลปฏิบัติเพื่อสวัสดิภาพของสังคม เพราะเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นค่านิยมทางพิธีกรรม (ritual values) หรือเป็นค่านิยมของสังคม

สรุปแล้ว ศาสนาในยุคก่อน มักจะสอนคนให้นึกถึงความสุขในโลกหน้า (เกิดมาอีกหน) และได้มีการจัดกระบวนการของศาสนาออกเป็น 5 แบบ คือ

1. ยุคดั้งเดิม หรือปฐมกาล (Primitive Religion) เป็นยุคของการเชื่อผีสิงเทวดา (Animism) เชื่อถือในสิ่งที่ตนไม่รู้ว่าเป็นอะไร และหาคำตอบไม่ได้ เป็นการผูกมิตรกับสิ่งที่เขาคิดว่าศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีพระหรือนักบวชเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ผลที่ได้ คือผู้ที่ป็นหัวหน้าสามารถใช้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทำให้เกิดความสามัคคีขึ้นในกลุ่ม และภักดีต่อผู้ที่เป็นหัวหน้า

2. ยุคก่อนประวัติศาสตร์ (Archaic Religion) การนับถือศาสนาเริ่มมีความซับซ้อน มีการนับถือพระเจ้าต่าง ๆ มีพระและนักบวช มีการเซ่นไหว้หรือพิธีกรรม ในบางแห่งมีกษัตริย์สมมติเทพ (divine king) ที่ทำหน้าที่ปกครองและเป็นผู้นำศาสนาในเวลาเดียวกัน และมีการแบ่งพระเจ้าเป็นวรรณะต่าง ๆ โดยจะบูชาเฉพาะพระเจ้าที่ตนนับถือ เพื่อผลประโยชน์เฉพาะบางอย่าง ตลอดจนมีการแบ่งคนออกเป็น 2 ระดับคือ ระดับสูงที่คุมอำนาจทางการปกครองและการทหาร (มักจะอ้างสิทธิพิเศษทางศาสนาด้วยหรือต้องการเป็นผู้นำทางศาสนา โดยกล่าวอ้างว่าตนสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าหรือพระเจ้าได้แสดงเจตนาให้ตนเป็นตัวแทนของพระเจ้า) มีเหมือนกันที่บางคนแม้จะไม่ได้มีอำนาจทางทหารแต่ก็มักจะยอมให้อยู่ใต้การปกครองของคนที่

คุมอำนาจทางทหาร) อีกพวกคือประชาชนทั่วไปและในบางแห่ง บุคคลเหล่านี้ไม่มีสิทธิบูชาพระเจ้า ยุคนี้ยังคิดเหมือนยุคดั้งเดิม คือ มีโลกเดียว (Monastic) เช่น ในอียิปต์ มีการทำมัมมี่เพื่อหวังว่า วิญญาณผู้ตายจะกลับสู่ร่างเดิม

3. ยุคประวัติศาสตร์ (Historic Religion) เมื่อยุคที่มีการบันทึกเรื่องราวลงอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ จึงสะดวกต่อการค้นคว้าไม่ต้องไปตีความจากโบราณวัตถุเหมือนในยุคดั้งเดิมและยุคก่อนประวัติศาสตร์ วิวัฒนาการของศาสนาจึงเกิดจากยุคนี้ เพราะเป็นยุคที่มีการประดิษฐ์ตัวหนังสือเพื่อถ่ายทอดทัศนคติและความคิดเห็นต่าง ๆ เป็นยุคของการรู้แจ้งเห็นจริง (transcendental) และยุคของการค้นพบตัวเอง (self-discovery) และคนเริ่มเชื่อมความเชื่อถือในเรื่องโลกเดียว ขณะเดียวกันก็เกิดมีการเชื่อเรื่องสองโลก หรือโลกนี้และโลกหน้า (Dualism) คนเริ่มศึกษาเรื่องพระเจ้าองค์เดียวตลอดจนไม่สนใจเรื่องความแตกต่างของเชื้อชาติ แต่เน้นในเรื่องความสามารถที่จะหลุดพ้นและได้ขึ้นสวรรค์ เป็นการเน้นเรื่องบาปและบุญ หากใครอยากขึ้นสวรรค์ต้องทำบุญมาก ๆ เช่น คำสอนในศาสนาพุทธ คริสต์ อิสลาม เป็นต้น ในยุคนี้จึงมีองค์การของศาสนาอย่างเป็นเอกเทศ ผู้นำทางศาสนาจึงมีอำนาจขึ้นมาแข่งกษัตริย์ (ซึ่งไม่อาจจะผูกขาดศาสนาได้อย่างแต่ก่อน) นอกจากนี้ ประชาชนก็แบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม คือ ผู้เป็นสาวกของศาสนา กับพวกที่อยู่ในอาณาเขตของผู้ปกครอง

4. ยุคเริ่มแรกของสมัยใหม่ (Early Modern Religion) เป็นการเชื่อมความเชื่อถือในเรื่องศาสนาดั้งเดิมมากมายหลายอย่าง เช่น การจัดระบบพระเจ้า พิธีกรรม ฯลฯ คนหันมาให้ความสนใจเรื่องยอมรับสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นอยู่ (จริง) หรือตามที่มันเป็นอยู่ องค์การศาสนาไม่อาจจะมีอิทธิพลเหนือบุคคลได้อย่างแต่ก่อน อำนาจของผู้นำทางศาสนาเสื่อมลง เช่น สันตะปาปา ศาสดา เป็นต้น ตลอดจนมีองค์การศาสนาใหม่ ๆ เกิดขึ้นที่ขัดแย้งกับศาสนาดั้งเดิม

5. ยุคสมัยใหม่ (Modern Religion) ความเชื่อเรื่องสองโลก (Dualism) เริ่มเสื่อมในยุคนี้เป็นการมองชีวิตกับโลกที่แท้จริงอันไม่มีที่สิ้นสุด คนไม่ค่อยยึดศาสนาใดศาสนาหนึ่งเป็นสรณะอย่างแต่ก่อน แต่กลับสนใจหาข้อดีของศาสนาต่าง ๆ เพื่อใช้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจบุคคล เป็นการไม่ยึดศาสนาใดอย่างจริงจัง เช่น เราจะเห็นชาวไทยเข้าโบสถ์ฝรั่ง ฝรั่งร่วมงานทำบุญตักบาตรกับชาวไทย ชาวจีนไหว้เจ้าและก็ไหว้พระด้วยในเวลาเดียวกัน เป็นต้น

ศาสนาเป็นสิ่งที่มีความมานแล้ว โดยในระยะแรกเกิดจากความกลัวสิ่งต่าง ๆ ที่ล้อมรอบตัว เป็นการเกรงกลัวปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ไม่สามารถอธิบายได้ เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า น้ำท่วม แผ่นดินไหว พระอาทิตย์ พระจันทร์ มนุษย์จึงต้องพยายามกราบไหว้บูชา เอาใจและกราบไหว้บูชาเพื่อขอความเมตตาคุ้มครองป้องกันให้ปลอดภัย และบันดาลให้มนุษย์ได้สิ่งที่หวังไว้ มนุษย์

จึงพากันเคารพด้วยความเกรงกลัว ด้วยความรู้สึกว่าเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับชีวิตตนและส่วนรวม

จะเห็นได้ว่าก่อนที่จะมีศาสนาใด ๆ เกิดขึ้นในโลก มนุษย์ได้มีการเชื่อถือลัทธิต่าง ๆ มาก่อนแล้ว มีการอ่อนนอบนุชาต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์เพื่อขอพร และขอความคุ้มครอง แต่ไม่มีผู้ใดเป็นศาสดานำออกเผยแผ่ในรูปของศาสนา มาในสมัยพระพุทธเจ้า ความเชื่อเหล่านี้ได้เกาะตัวเข้าและถูกเผยแผ่โดยคณาจารย์เป็นก็จะลักษณะ ซึ่งต่อมากลายเป็นลัทธิใหญ่ เช่น ลัทธิพราหมณ์ ศาสนามีปรากฏอย่างสมบูรณ์เมื่อ 26 ศตวรรษที่ล่วงมานี้เอง โดยในตอนแรกเป็นการนับถือด้วยความศรัทธา คือเชื่อว่าดีแล้วจึงนับถือ ครั้นต่อมาจนทุกวันนี้ คนส่วนมากนับถือศาสนาตามบรรพบุรุษ แล้วจึงหาความรู้ในศาสนาที่ตนนับถือ ยิ่งไปกว่านั้นศาสนาได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวันของศาสนิกเป็นอย่างมาก ตัวอย่างพระพุทธศาสนามีพิธีกรรมหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับชีวิต เช่น การตั้งชื่อ โคนผมไฟ โคนจุก อุบสมบท สมรส ตาย ฯลฯ ส่วนในด้านความประพฤติของคนก็เช่นกัน มีการเอาคำสอนทางศาสนาเป็นกฎหมายเช่น ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามโดยนัยนี้เราจะเห็นว่าคนกับศาสนาแยกกันไม่ออก แม้บางคนจะชอบละเมิดคำสอนในศาสนาแต่ใจเขาก็ยังเคารพอยู่ เช่น โจรผู้ร้าย แม้เป็นโจรก็ยังเคารพพระ บางคนถูกยิงจนจะขาดใจตายแล้วยังประนมมือไหว้พระก็มี

ฉะนั้นการศึกษาเรื่องเกี่ยวกับศาสนาไม่ใช่ของง่าย เพราะมีเรื่องของอารมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย จึงทำให้เกิดมโนคติ ฉะนั้นบุคคลนับถือศาสนาใด มักจะมีความรู้สึกที่ศาสนาที่ตนนับถือเป็นศาสนาสูงสุดและดีที่สุด ซึ่งเป็นปัญหาที่นักศึกษาศาสนาประสบอยู่ แม้บางคนจะตระหนักถึงปัญหานั้น โดยพยายามไม่ให้มโนคติในการศึกษาเรื่องศาสนา แต่แม้จะพยายามสักเพียงใดก็ตาม ก็ยังเกิดอคติจนได้ โดยดูรายงานที่ส่งมา ตลอดจนมีแนวโน้มจะเข้าข้างตนเองเสมอที่เป็นเช่นนี้เพราะศาสนาไม่อาจสามารถจะหาข้อพิสูจน์ให้เห็นเด่นชัดเหมือนศาสตร์ทางวิทยาศาสตร์แขนงอื่น ๆ ที่สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นได้ ด้วยเหตุนี้ศาสนาจึงไม่เจริญเท่าที่ควรอย่างไรก็ตาม ศาสนาก็กลายเป็นสิ่งจำเป็นของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นสังคมแบบล้าหลังหรือเจริญแล้ว เพราะหน้าที่หรือวัตถุประสงค์เบื้องต้นของศาสนาก็เพื่อส่งเสริมความเข้าใจอันดีต่อกันตลอดจนคงไว้ซึ่งความสามัคคี ขจัดปัญหาขัดแย้งระหว่างบุคคล แต่ในทางปฏิบัติมีหลายชาติที่ใช้ศาสนาเป็นเครื่องมือในการสร้างความแตกร้างเกลียดชังระหว่างกัน (สุพัตรา สุภาพ, 2536: 71-74)

ทองหล่อ วงษ์ธรรมา (2538: 7-13) ได้กล่าวถึงวิวัฒนาการของศาสนาไว้ดังนี้

มีคำถามว่า ศาสนาทั้งหลายที่ถือกำเนิดขึ้นมาในโลกนั้นเกิดขึ้นครั้งแรกเมื่อใด และมีวิวัฒนาการมาอย่างไร คำตอบที่ชัดเจนเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นของระบอบเวลานั้น ไม่มีหลักฐานชี้ชัดว่ากี่แสนปี กี่หมื่นปีมาแล้ว แต่คำตอบที่ได้มักจะทำอาศัยการคาดเดาตามเหตุผล คือศาสนาเกิดขึ้นเมื่อมีมนุษย์ นั่นคือ มนุษย์เป็นผู้ให้กำเนิดศาสนา โดยอาศัยสาเหตุหลายประการ และแนวความคิดของมนุษย์ก็วิวัฒนาการมาตามกาลเวลา สาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาคือ เมื่อมนุษย์เกิดมาต้องประสบปัญหาต่าง ๆ เมื่อไม่สามารถแก้ไขปัญหาชีวิตด้วยตนเองได้ เพราะเกินกำลังความสามารถของตน หรือเพราะไม่สามารถค้นหาสาเหตุของปัญหาที่แท้จริงได้ มนุษย์จึงยึดถือสิ่งที่ตนเชื่อว่ามีอำนาจต่อต้าน ป้องกันหรือจัดปัญหาเหล่านั้นได้ ปัญหาชีวิตที่หาทางแก้ไขไม่ได้ เป็นสาเหตุให้มนุษย์เกิดความหวาดกลัวไปต่าง ๆ นานา จึงพากันแสวงหาที่พึ่ง นี้เองที่เป็นสาเหตุที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้นเป็นครั้งแรกและปรากฏอยู่ในสังคมมนุษย์ยุคแรก ๆ หลังจากนั้นแนวความคิดของมนุษย์ก็ได้วิวัฒนาการมาตามลำดับ

ดังนั้น ยุคการเกิดและวิวัฒนาการของศาสนาอาจแบ่งได้ 6 ยุค ดังต่อไปนี้

1. ยุคนับถือธรรมชาติและเทวะ

สาเหตุการเกิดศาสนาในยุคแรกของมนุษย์มีหลายลักษณะ และต่างระยะเวลากัน ซึ่งเกิดขึ้นแล้วก็วิวัฒนาการไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น

1.1 การนับถือธรรมชาติ (Animatism or Worship of nature) มนุษย์ในยุคแรกๆ ดำเนินชีวิตไปตามกลางธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมที่รอบตัวมนุษย์ คือ ภูเขา ป่าดง แม่น้ำลำธาร หนองบึง มนุษย์อาศัยธรรมชาติล้วน ๆ ในการดำรงชีวิตประจำวัน ธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัวของมนุษย์ย่อมเปลี่ยนแปลงไปทั้งในลักษณะที่ทำให้เกิดความพึงพอใจและก่อให้เกิดความไม่พึงพอใจ ลักษณะที่ก่อให้เกิดความพิศหายเช่น ไฟป่า แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด อุทกภัย วัตภัย เป็นต้น ปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเหล่านี้สร้างความทุกข์ความเดือดร้อนแก่มนุษย์ มนุษย์จึงเกิดความหวาดกลัวและพยายามป้องกันและแก้ไขโดยคิดไปว่าภัยวิบัติต่าง ๆ เหล่านี้เกิดมาจากธรรมชาติปิโรธซึ่งอาจจะมาจากเหตุที่มนุษย์มีพฤติกรรมนอกรีตนอกรอย ดังนั้น มนุษย์ในยุคแรก ๆ จึงพากันกราบไหว้บูชาธรรมชาติที่เขาคิดว่าลงโทษพวกตนและอ่อนน้อมด้วยวาจาเพื่อให้ธรรมชาติเกิดความพึงพอใจ นอกจากนี้ ยังบูชาด้วยเครื่องบรรณาการ บางครั้งถึงกับใช้ชีวิตเป็นเครื่องสังเวย ในบางช่วงที่ธรรมชาติไม่ผันแปรมากนัก ไม่มีปรากฏการณ์ที่ร้ายแรงจากธรรมชาติ พวกมนุษย์ในยุคนั้นก็เข้าใจไปว่า การกราบไหว้บูชาและบวงสรวงของพวกตนได้ผล ธรรมชาติสงสารและอำนวยความสะดวกสบายให้แก่พวก

คน พวกเขาจึงสรุปเอาว่า ธรรมชาติมีอำนาจสามารถดับบันดาลความสุข และความทุกข์แก่มวลมนุษยชาติได้ จึงพากันเชื่อและยึดถือว่าธรรมชาตินั้น ๆ มีชีวิต

1.2 การนับถือผีสาขาทเวดา (Animism) มนุษย์ในยุคแรก ๆ เชื่อในอำนาจของธรรมชาติที่จะดับบันดาลให้พวกตนได้รับความสุข ความทุกข์ โดยไม่คิดค้นหาเหตุผลว่าทำไมธรรมชาติจึงมีอำนาจเช่นนั้น ระยะเวลาต่อมา มนุษย์มีความคิด มีความเข้าใจมากขึ้น พวกเขาจึงเริ่มสงสัยว่า การที่ธรรมชาติมีอำนาจมากถึงเพียงนั้นได้ จะต้องมียะไรสักอย่างหนึ่ง สิ่งสถิตหรืออยู่เบื้องหลัง แต่ไม่สามารถมองเห็น ดังนั้น มนุษย์จึงเรียกชื่อของสิ่งลึกลับไปแตกต่างกัน หากสิ่งลึกลับที่ให้คุณก็เรียกว่า “เทวดา” พวกที่ให้โทษก็เรียกว่า “ผี” ทั้งเทวดาและผีเรียกรวมกันว่า “วิญญาณ” คนบางคนยังเห็นไปว่า เทวดาหรือผีมีรูปร่างและยังมีความคิดต่อไปอีกว่า คนเราตายแล้วก็ยังเป็นเทวดาหรือผี แนวคิดนี้ได้วิวัฒนาการไปไกลกว่านี้คือมีภูมิหรือภพอันเป็นที่อยู่ของเทวดาและผีซึ่งเรียกว่าภูมิหรือภพว่า “นรก” “สวรรค์” ในสถานะทั้งสองนี้ ศาสนาในยุคต่อมาถือว่าเป็นรางวัลและการลงโทษของผู้ทำดีและทำชั่ว ในระยะต่อมา มนุษย์ได้รู้จักกับงานศิลปะและได้สร้างสรรค์ศิลปะด้านการวาด และการเขียนภาพขึ้น มนุษย์จึงได้เขียนภาพไปตามความเชื่อและจินตนาการของตน จึงเกิดภาพเทวดาและผีอันมีลักษณะรูปร่างสวยงามและน่าเกลียด เช่น หากเป็นภาพเทวดาก็จะดูสวยงาม น่ารัก น่าเลื่อมใสตรงกันข้าม หากเป็นรูปภาพของผีสาขาก็จะดูน่าเกลียด น่ากลัว ดังนั้น มนุษย์ในยุคนี้จึงถือเอารูปภาพเทวดาเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม ให้รูปภาพผีน่าเกลียดน่ากลัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความชั่วร้าย

1.3 พหุเทวนิยม (Polytheism) คือการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ แนวความคิดเกี่ยวกับเทวะในระบอบที่สามนี้ มีวิวัฒนาการมาจากแนวคิดในระบอบที่สองนั่นเอง ซึ่งแนวความคิดในระบอบที่สองมีเฉพาะการแยกวิญญาณออกเป็น 2 ฝ่ายคือ วิญญาณฝ่ายดีเรียกว่าเทวดา และฝ่ายชั่วร้ายเรียกว่าผีสาข ครั้นล่วงมาถึงระบอบที่สามนี้ มนุษย์ได้แยกวิญญาณแต่ละฝ่ายออกไปอีกมากมายหลายกลุ่ม เช่น

1.3.1 ยุคอินเดียโบราณ มีการแบ่งเทวะออกเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ

ก. กลุ่มเทวะบนสวรรค์ เช่น ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาว เป็นต้น

ข. กลุ่มเทวะบนอากาศ เช่น พายุ วรรณ และอิศวร เป็นต้น

ค. กลุ่มเทวะบนพื้นดิน เช่น ธรณี อคินิ เป็นต้น

1.3.2 ยุคกรีกโบราณ เฉพาะเทวะกลุ่มโอลิมปัสกลุ่มเดียวมีจำนวนมากถึง 12 องค์ ส่วนกลุ่มเทวะอื่น ๆ อีกมีจำนวนมากมาย

1.3.3 ยุคอียิปต์โบราณ มีเทวะหลายองค์ คือ เทพเจ้าแห่งแม่น้ำไนล์ เทพเจ้าแห่งดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงวิญญาณ ความตายและยังมีเทพเจ้าประจำตำบล เทพเจ้าประจำเมือง ซึ่งแต่ละตำบลแต่ละเมืองก็มีเทพเจ้าของตนเอง

1.3.4 ยุคอิหร่านโบราณ มีเทพเจ้าผู้ทรงศักดิ์านุกภาพอันยิ่งใหญ่ 2 องค์ คือ อหุระมาศดา เป็นเทพเจ้าแห่งความดีงาม และอหริมัน เป็นเทพเจ้าแห่งความชั่วร้าย

1.3.5 ยุคญี่ปุ่นโบราณ ประเทศญี่ปุ่นนับเป็นประเทศที่มีเกาะมากมาย ในยุคโบราณจัดว่าเป็นเกาะแห่งเทพเจ้า ตามคัมภีร์โคยิกิระบุว่า มีเทพเจ้าจำนวนมากถึง 8 หมื่นองค์ บทที่ 196 ของคัมภีร์นี้กล่าวว่า “เทพเจ้าทั้งหลายบนสวรรค์ชั้นสูง เทพเจ้าทั้งหลายบนสวรรค์ชั้นกลาง เทพเจ้าทั้งหลายบนสวรรค์ชั้นต่ำ และเทพเจ้าทั้งหลายบนพื้นทรายบนพื้นธรณี พระเจ้าแห่งสายธารทั้งหลาย ฯลฯ พระเจ้าทั้งปวงเกิดมาเมื่อมีโลกนี้เหมือนกันหมด” เมื่อรวมเทวะของญี่ปุ่นโบราณจะมีจำนวนเป็นล้าน ๆ องค์ แต่เทพเจ้าผู้ทรงศักดิ์านุกภาพอันยิ่งใหญ่ที่สุดจะมีเพียง 2 องค์เท่านั้น ได้แก่ อิซานางิ (มิโคะโตะ) เป็นเทพเจ้าเพศชาย และอิซานามิ (มิโคะโตะ) เป็นเทพเจ้าเพศหญิง การเสพสมของเทพเจ้าทั้งสององค์นี้ทำให้เกิดสรรพสิ่งขึ้น อนึ่ง คัมภีร์นิฮองจิ ยังระบุนามของเทพเจ้าอีกองค์หนึ่งคือ ซุซาโนะโวะ เป็นเทพเจ้าแห่งความชั่วร้าย โดยมีพฤติกรรมในการสร้างความทุกข์ ความเคียดรื้อนต่าง ๆ ให้เกิดขึ้นในโลก

1.4 การนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่ม (Henotheism) หมายถึง การนับถือพระเจ้าองค์เดียว แต่มิได้ปฏิเสธว่าไม่มีพระเจ้าองค์อื่นหรือหมายถึง การจำเพาะเจาะจงนับถือพระเจ้าองค์หนึ่งเป็นพิเศษ และยังนับถือพระเจ้าองค์อื่นด้วย นั่นคือภาวะของการนับถืออยู่ระหว่างกลาง จะว่านับถือพระเจ้าหลายองค์ก็ไม่ใช่ และจะว่านับถือพระเจ้าองค์เดียวก็ไม่เชิง

จากแนวความคิดของการนับถือเทพเจ้าประจำกลุ่มนี้ จะพบว่าเป็นแนวคิดที่วิวัฒนาการมาจากการนับถือเทพเจ้าหลายองค์ กล่าวคือ เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันเป็นกลุ่มตามลักษณะของการอาชีพ ถิ่นที่อยู่และผลประโยชน์ในกลุ่มของตน ก็จะนับถือเทพเจ้าที่พวกตนคิดว่าจะให้คุณให้โทษแก่กลุ่มของตนเป็นสำคัญ แล้วจะกระทำการกราบไหว้ บวงสรวงเป็นพิเศษกว่าเทพเจ้าองค์อื่น ๆ เช่น ชาวอินเดียโบราณแต่ละวรรณะก็จะนับถือเทพเจ้าประจำวรรณะของพวกตนเป็นพิเศษ ตัวอย่างเช่น พวกพราหมณ์นับถือพระพินธุสร์ ผู้เป็นเทพเจ้าแห่งความรู้และปัญญา พวกแพศย์ (ไวศยะ) ที่เป็นชาวไร่ ชาวนา นับถือพระวรุณ พระแม่ธรณี และพระแม่โพสพเป็นพิเศษ เป็นต้น

1.5 การนับถือเทพเจ้าองค์เดียว (Monotheism) เนื่องจากแนวความคิดของมนุษย์ในระยะเวลาหนึ่งนิยมนับถือเทพเจ้าหลายองค์ และบรรดาเทพเจ้าเหล่านั้น ยังถูกแยกออกไปเป็นกลุ่ม ๆ ตามคติความเชื่อ จึงเป็นสาเหตุให้คนในสังคมแตกแยกออกเป็นกลุ่มเล็กกลุ่มน้อยในที่สุดก็ไม่สามารถรวมกันเป็นปึกแผ่น จนเป็นผลให้กระทบกระเทือนต่อการควบคุมด้านการปกครองและการจัดระเบียบทางสังคม จากเหตุผลดังกล่าวนี้ แนวความคิดในการรวมเอากลุ่มคนต่าง ๆ ให้หันมารวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันจึงเกิดขึ้น คำสอนใหม่จึงสอนให้คนนับถือพระเจ้าองค์เดียวว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจสูงสุด และไม่มีเทพเจ้าองค์อื่นใดอีก ตัวอย่างเช่น โมเสส ได้ประกาศบัญญัติ 10 ประการ (ประมาณ 2,000 ปี ก่อนพ.ศ.) ว่ามีพระเจ้าองค์เดียวคือ พระยะโฮวา เท่านั้น และพระมุฮัมหมัด (มะหะหมัด) ได้ประกาศ (ประมาณ พ.ศ. 1113) ว่าพระเจ้าที่แท้จริงมีอยู่องค์เดียวคือ พระอัลเลาะห์ (อัลล่า) เท่านั้น ซึ่งก่อนการประกาศศาสนาอิสลาม อันเป็นศาสนาแบบเอกเทวนิยม (แบบมีพระเจ้าองค์เดียว) นั้น ชาวอาหรับพากันนับถือเทพเจ้าหลายองค์ (พหุเทวนิยม) วิหารกาบาร์เป็นศูนย์กลางการบูชา ซึ่งผู้นับถือได้เขียนรูปเคารพไว้ในวิหารนี้ถึง 360 ชนิด เมื่อพระมุฮัมหมัดประกาศให้นับถือพระเจ้าองค์เดียวและให้ทำลายรูปเคารพทั้งปวงเสีย ชาวอาหรับในยุคนี้จึงลุกฮือขึ้นต่อต้าน ถึงกับจะเอาชีวิตพระมุฮัมหมัดทีเดียว แต่ด้วยความมานะพยายามของพระมุฮัมหมัด ในที่สุดพระองค์ก็สามารถรวมเอาชาวอาหรับกลับมานับถือพระเจ้าองค์เดียว สร้างความเป็นปึกแผ่นและขยายดินแดนแห่งพระเจ้าออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งปรากฏให้เห็นอยู่ในปัจจุบัน

2. ยุคแห่งการเช่นสรวงสังเวย

การเช่นสรวงสังเวยเกิดขึ้นจากความเชื่อถือและความจงรักภักดีที่มนุษย์มีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ หรืออำนาจเหนือธรรมชาติ แล้วแสดงออกด้วยการมอบกายและใจของตนในรูปแบบต่าง ๆ เช่น แสดงความเคารพนบถ กล่าวคำยกย่องสรรเสริญ หรือขอขมาลาโทษเมื่อรู้สึกผิด ความคิดและความเชื่อยังขยายออกไปอีก นั่นคือ การนำเอาสิ่งของต่าง ๆ มามอบเป็นบรรณาการแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งที่มนุษย์เชื่อว่าจะป้องกันภัยวิบัติและสามารถลดอันตรายให้พวกตนได้ในสิ่งที่ตนปรารถนา มนุษย์ในยุคนี้ จึงมองสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในแง่ของบุคคล ซึ่งมีการเป็นอยู่เหมือนกับมนุษย์ เช่น มีรูปร่างลักษณะต้องการอาหาร เครื่องนุ่งห่ม และที่อยู่อาศัย เป็นต้น ดังนั้นมนุษย์ในยุคนี้จึงมักจะสร้างรูปร่างของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ขึ้นมา ซึ่งจะมีลักษณะตามที่ตนจินตนาการ แล้วเรียกชื่อว่า “เทพเจ้า” หรือ “พระเจ้า”

การเช่นสำรวจสังเวชนัน ในระยะแรก ๆ ยังกระทำกันแบบง่าย ๆ เช่น การ กราบ ไหว้ ต่อมาเมื่อแนวความคิดของมนุษย์วิวัฒนาการกว้างออกไป ก็เกิดกิจกรรมต่างๆ ตามมา โดยลำดับ คือ การมอบเครื่องบวงสรวงสังเวชนันเป็นประจำเป็นต่อชีวิต และเครื่องสักการะต่าง ๆ เช่น ดอกไม้ ธูป เทียน เป็นต้น แล้วนำเอาเครื่องสักการะมาเผาไฟ ให้ความร้อนไฟลอยไปเพื่อนำเอาเครื่องสักการะเหล่านี้ไปมอบแด่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่อมาความคิดก็ขยายออกไปอีก โดยผู้ที่มีความเลื่อมใสเชื่อมั่นในพระเจ้าพากันกระทำพิธีกรรมด้วยการสังเวชนันด้วยชีวิตสัตว์ เช่น แพะ แกะ เป็นต้น จนในที่สุดมนุษย์ได้ยอมสละชีวิตเป็นพลีกรรมเพื่อเทพเจ้า ซึ่งปรากฏอยู่ในประวัติศาสตร์ของอินเดียและกรีกในสมัยโบราณ

ในยุคแห่งการเช่นสรวงบูชา นี้ หากจะสรุปถึงวัตถุประสงค์ในการกระทำโดยการมอบกายถวายชีวิตแด่เทพเจ้าแล้ว อาจสรุปวัตถุประสงค์ที่สำคัญได้ 3 ประการ คือ

- ก. เพื่อให้เกิดความพึงพอใจให้แก่ทวยะ
- ข. เพื่ออ่อนน้อมขอร้องให้ทวยะปกป้องภัยวิบัติและคลื่นแคลาให้ได้สิ่งที่ปรารถนา
- ค. เพื่อขอให้ทวยะให้อภัยหรือขอขมาเมื่อตนรู้สึกรู้ว่ากระทำผิดต่อทวยะ

3. ยุคบูชาบรรพบุรุษ

แนวความคิดเกี่ยวกับการบูชาบรรพบุรุษนี้เกิดมาจากความเชื่อที่ว่า เมื่อคนเราตายแล้ววิญญาณยังไม่ตาย วิญญาณจะออกจากร่างที่ตายแล้วเพื่อจะแสวงหาร่างใหม่อยู่ และขณะที่กำลังหาร่างใหม่ วิญญาณจะอยู่ในลักษณะที่เรียกว่า “ผี” หรือ “เทวดา” ดังนั้นเมื่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูลสิ้นชีพลง วิญญาณของท่านเหล่านี้ก็ยังคงวนเวียนอยู่ใกล้ ๆ ลูกหลาน และญาติพี่น้อง วิญญาณของปู่ ย่า ตา ยาย ฯลฯ สามารถให้คุณและโทษแก่ลูกหลานได้ เช่น ลูกหลานกระทำผิด วิญญาณของปู่ ย่า ตา ยาย ก็จะลงโทษ ขณะเดียวกัน แนวความคิดเกี่ยวกับวิญญาณเหล่านี้ มนุษย์ในยุคนั้นก็มองในลักษณะของบุคคล นั่นคือ จะต้องมีการเป็นอยู่ด้วยอาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เป็นต้น ด้วยเหตุนี้ ลูกหลานจึงพากันบูชาด้วยการกราบไหว้ สักการะด้วยดอกไม้ ของหอม ธูป เทียน และเช่นสรวงด้วยอาหารคาว หวาน หรือด้วยการทำบุญอุทิศส่วนกุศลไปให้แก่ผู้วายชนม์ เพื่อวิญญาณเหล่านั้นในขณะที่ยังหาร่างใหม่หรือที่เรียกว่ายังไม่เกิดใหม่ได้อยู่สุขสบาย มีอาหาร มีเสื้อผ้า มีที่อยู่อาศัยที่ดี และความเชื่อของคนบางกลุ่มก็ออกมาในลักษณะของความกตัญญูรู้คุณของบรรพบุรุษ การกราบไหว้และการทำพิธีกรรมต่าง ๆ ก็เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณของผู้มีพระคุณ เช่น ปู่ ย่า ตา ยาย ที่สิ้นชีวิตไปแล้ว เป็นต้น

หากพิจารณาจากหลักฐานและข้อมูลต่าง ๆ ในการเช่นสรวงบูชาวิญญาณของมนุษย์ในสมัยนี้มีมูลเหตุมาจากปัจจัยหลายประการ ซึ่งอาจสรุปมูลเหตุที่สำคัญได้ 2 ประการ คือ

ก. ความกลัว ตามความเชื่อเดิมนั้น เชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรืออำนาจนอกเหนือธรรมชาตินั้นสามารถให้คุณหรือโทษแก่มนุษย์ได้ และวิญญาณของบรรพบุรุษที่สิ้นชีพไปแล้วก็อยู่ในลักษณะเดียวกัน คือมีหิ้งพระเดชสามารถที่จะคลบนันดาลให้ลูกหลานผู้กระทำผิด เช่น ไม่ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของตน หรือประพฤตินอกกริตนอกรอยให้ได้รับภัยวิบัติหรือเจ็บไข้ได้ป่วย ในทางตรงกันข้าม หากลูกหลานปฏิบัติตามคำสอน ประพฤติตนอยู่ในจารีตที่ดี วิญญาณบรรพบุรุษก็จะคลบนันดาลให้อยู่เย็นเป็นสุขและได้รับความสำเร็จตามความปรารถนาของตน ดังนั้น ลูกหลานที่กระทำผิดจึงเกิดความกลัวต่อวิญญาณของบรรพบุรุษที่จะลงโทษ จึงพากันทำการบูชาบวงสรวงเพื่อมิให้เกิดภัยวิบัติต่าง ๆ แก่ตน

ข. ความกตัญญูรู้คุณ ลูกหลานมีความซาบซึ้งในคุณงามความดีของบรรพบุรุษที่ท่านเคยสร้างความมั่นคง ความเป็นปึกแผ่น และเคยเลี้ยงดูลูกหลานจนเจริญเติบโตมา เมื่อท่านเหล่านั้นสิ้นชีวิตไปแล้ว ลูกหลานจึงระลึกถึงความดี ความมีอุปการคุณ จึงพากันทำการกราบไหว้ บูชาและบวงสรวงดวงวิญญาณของท่าน และให้ดวงวิญญาณของบรรพบุรุษได้ปกป้องคุ้มครองเป็นหลักยึดทางด้านจิตใจในทางใดทางหนึ่งด้วย

4. ยุคเทพนิยาย

ยุคเทพนิยายเกิดขึ้นจากแนวความคิดของมนุษย์ที่เชื่อว่ามีเทพเจ้า และเทพเจ้ามีอิทธิฤทธิ์ มีอำนาจสามารถที่จะสร้างความโชคดีหรือร้ายแก่มวลมนุษย์ได้ ในยุคนี้ได้มีคนคิดสร้างเป็นเทพนิยาย ผูกเป็นเรื่อง ซึ่งเรียกกันทั่ว ๆ ไปว่า นิทานชาวบ้าน การดำเนินเรื่องก็เกี่ยวกับอภินิหารและความศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้าองค์ต่าง ๆ บรรยายเป็นแบบถ้อยคำโวหารและมีการเล่าต่อ ๆ กันมา เทพนิยายหรือนิทานชาวบ้านนี้มีปรากฏอยู่ในดินแดนต่าง ๆ ทั่วไปตั้งแต่ยุคโบราณ จนมีเทพนิยายประจำชาติของแต่ละชาติ

เทพนิยายหรือนิทานชาวบ้านเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่สอดคล้องกับหลักวิทยาศาสตร์ในยุคหลัง เทพนิยายหรือนิทานชาวบ้านแต่ละเรื่องนั้นจะมีความจริงมากน้อยเพียงใดนั้นไม่สามารถตัดสินให้แน่นอนลงไปได้ แต่ผู้ที่เชื่อก็ไม่ต้องการเหตุผลว่าทำไมจึงเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ แต่เทพนิยายบางเรื่องก็ทำให้เกิดลัทธิศาสนาขึ้นหลายศาสนาด้วยกัน เช่น เทพนิยายของชนชาติยิวโบราณที่เล่าเรื่องพระเจ้าสร้างโลกว่า ในวันแรก ทรงสร้างฟ้าและดิน ในวันที่สองทรงสร้างน้ำ ในวันที่สามทรงสร้างดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ วันที่สี่ทรงสร้างสัตว์นานาชนิด วันที่ห้าทรงสร้างพืชพันธุ์ธัญญาหาร วันที่หก

ทรงสร้างมนุษย์ มนุษย์คนแรกคือ มนุษย์ผู้ชายชื่อว่าอาดัม พระองค์ทรงพักผ่อนไม่ทำอะไรเลยในวันที่เจ็ด ดังนั้น วันที่เจ็ด (วันอาทิตย์) จึงเป็นวันบริสุทธิ์ เป็นวันพักผ่อน เมื่อพระเยซูคริสต์ประกาศศาสนาคริสต์แล้วก็ทรงถือเอาวันที่เจ็ดเป็นวันหยุด ตามความเชื่อในเทพนิยายเดิมของชนชาติยิวโบราณ

เทพนิยายและชนชาวตะวันออก เช่น เทพนิยายของชนชาติอารยันในชมพูทวีป เล่าถึงการสร้างโลกและสรรพสิ่งในโลกของพวกเขาว่า การเกิดของสิ่งต่าง ๆ เกิดจากการวิวัฒนาการของธาตุโดยลำดับ คือจากพรหมันเกิดอากาศ จากอากาศเกิดเป็นลม จากลมเกิดเป็นไฟ จากไฟเกิดเป็นน้ำ จากน้ำเกิดเป็นดิน จากดินเกิดพืชพันธุ์ต่าง ๆ การวิวัฒนาการของพรหมไม่หยุดอยู่เพียงวัตถุ แต่จะดำเนินไปอีกเพื่อเกิดเป็นมนุษย์ เรียกว่า ทฤษฎีเปลือก (โกศะ) 5 ชั้น คือ

- (1) ชั้นที่เป็นร่างกายหรือวัตถุ
- (2) ชั้นที่เป็นชีวิตและลมปราณ
- (3) ชั้นที่เป็นจิต เช่น สัญชาตญาณ ความคิด ความดำริ
- (4) ชั้นที่เป็นสัมปชัญญะ เช่น วิญญาณ ส่วนที่รู้จักคิด มีเหตุผล
- (5) ชั้นนิรามิสสุข คือส่วนที่สำเร็จเป็นความสุข ถือว่าเป็นระดับสูงสุด

5. ยุคเหตุผล

ยุคเหตุผลนี้เกิดจากแนวความคิดของมนุษย์ที่พยายามคิดค้น และแสวงหาความจริงโดยใช้เหตุผลและผลมากขึ้น บางคนได้สอบสวน พิจารณาถึงความเชื่อเดิมและการกระทำของมนุษย์ที่สืบทอดกันมาว่าเป็นอย่างไร ผิดหรือถูกต้องอย่างไร เช่นการแสวงหาความจริงเกี่ยวกับธรรมชาติว่าเกิดขึ้นมาได้อย่างไร ดำรงอยู่และเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรจนมีความรู้ใหม่เกิดขึ้น กลุ่มคนที่ค้นพบความจริงเหล่านี้จึงปฏิเสธเรื่องพระเจ้า ปฏิเสธอำนาจภายนอกที่จะมาสร้างธรรมชาติหรือมนุษย์ให้เป็นไปตามอำนาจความพอใจ หรือไม่พอใจของคุณ แนวความคิดอย่างมีเหตุผลนี้ทำให้เกิดศาสนาขึ้นหลายศาสนา เช่น ศาสนาพุทธ ศาสนาเซน (ไชนะ) เป็นต้น

พุทธศาสนาได้คัดค้านและปฏิเสธการมีอยู่ของพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ และปฏิเสธความเชื่อเดิมของพวกที่นับถือพระเจ้า การเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ นั้นมิได้เกิดจากการสร้างของพระเจ้า พระเจ้าไม่มี หากแต่เกิดขึ้นจากเหตุจากปัจจัย เมื่อใดมีเหตุมีปัจจัย ดังคำสอนตอนหนึ่งว่า “ธรรมทั้งหลายเกิดแต่เหตุ จะดับไปก็เพราะเหตุดับก่อน...” เป็นต้น

กระบวนการเกิดตามหลักของพุทธศาสนาปรากฏอยู่ในหลักปฏิจสมุปบาท หลักกรรม หลักอริยสัจ 4 เป็นต้น

ศาสนาเซน (ไชนะ) ก็เป็นอีกศาสนาหนึ่งที่ปฏิเสธพระเจ้าในศาสนาพราหมณ์ ปฏิเสธเรื่องพิธีกรรมต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ พระมหาวีระ ศาสตราของศาสนาเซน กล่าวไว้ตอนหนึ่งว่า “ผู้ใดได้เถียงเรื่องการสร้างโลก รวมถึงคัมภีร์ที่กล่าวถึงการสร้างโลกของพระเจ้าคนนั้นเป็นคนโง่เขลา คัมภีร์นั้นมีได้แสดงความจริงไว้เลย”

6. ยุคนับถือบุคคลสำคัญในอดีต

บุคคลสำคัญ ๆ ที่ได้รับการยกย่องนับถือนั้นมีมาก ซึ่งปรากฏให้เห็นในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติ บุคคลสำคัญดังกล่าวเป็นผู้ที่สร้างคุณงามความดีให้แก่คนในสังคมและแก่ชาวโลก บุคคลสำคัญในอดีต ยกเว้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ให้กำเนิดศาสนาพุทธ เล่าจื๊อ (เหล่าจื๊อ) ผู้เขียนคัมภีร์เต๋า (เต๋า - เต๋ะ - จิง) พระเยซูคริสต์ (จีซีสไครสต์) ศาสตราพยากรณ์ผู้ประกาศศาสนาคริสต์ พระมุฮัมหมัดผู้ก่อตั้งศาสนาอิสลาม เป็นต้น

ยุคนับถือบุคคลสำคัญในอดีตหมายเอาคนรุ่นหลัง ๆ ที่เป็นที่ยอมรับนับถือซึ่งเป็นผู้มีคุณสมบัติเช่น ความกล้าหาญ ซื่อสัตย์ ความบริสุทธิ์ เป็นต้น เช่น พระแม่มาลี (มาเรีย) ผู้บริสุทธิ์ กวนอูเทพเจ้าแห่งความซื่อสัตย์ ดร.เอ็มเบ็ดการ์ เป็นผู้ที่ได้รับการบูชาอย่างสูงจากกลุ่มวรรณะศูทรที่นับถือศาสนาพุทธ เป็นต้น

สาเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา

สาเหตุที่ทำให้เกิดศาสนาเนื่องมาจากสิ่งสำคัญต่อไปนี้ (ทองหล่อ วงษ์ธรรมา, 2538: 4-5)

1. เกิดจากความไม่รู้ ในสมัยโบราณมนุษย์ดำเนินชีวิตไปตามธรรมชาติ ยังขาดความรู้ความเข้าใจในสภาพภูมิศาสตร์ ดาราศาสตร์ ชีววิทยา และไม่รู้ถึงสภาพความเป็นจริงของธรรมชาติที่อยู่รอบ ๆ ตัว เมื่อไม่รู้ ไม่เข้าใจ ความคิดของมนุษย์ก็ขาดความสมเหตุสมผล เมื่อเกิดภัยธรรมชาติขึ้น มนุษย์ก็เกิดความหวาดกลัว จึงทำการกราบไหว้บูชาและอ่อนน้อมต่อธรรมชาติ เช่น ต้นไม้ ภูเขา จอมปลวก ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ตลอดถึงดวงดาวต่าง ๆ การกระทำเช่นนี้โดยมีความเชื่อว่า ธรรมชาติที่ตนกราบไหว้จะนำความสุขความเจริญมาสู่ตนและจะพ้นจากภัยอันตรายต่าง ๆ ได้ จึงกลายมาเป็นมูลเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาขึ้น

2. เกิดจากความกลัว มูลเหตุข้อที่สองนี้เนื่องมาจากข้อแรก กล่าวคือ เมื่อเกิดปรากฏการณ์ธรรมชาติขึ้น เช่น ฟ้าร้อง ฟ้าผ่า แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด วาตภัย อุทกภัย เป็นต้น ได้นำภัยวิบัติมาสู่มนุษย์ จึงทำให้มนุษย์ในสมัยนั้นคิดไปว่าปรากฏการณ์เหล่านี้ที่เกิดขึ้นจะต้องมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือภูติผีปีศาจบันดาลให้เกิด เช่น เมื่อเกิดฟ้าผ่าก็คิดว่า พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์พิโรธ ไม่พอใจ การที่จะป้องกันมิให้ภัยวิบัติจากธรรมชาติเกิดขึ้น มนุษย์ก็คิดว่า จะต้องสร้างความพึงพอใจให้แก่พระเจ้า ดังนั้น มนุษย์ในสมัยนั้นจึงทำการสวดอ้อนวอน ทำพิธีสังเวท เช่น เซ่นสรวงมอบเครื่องพลีกรรมให้ แล้วพวกตนก็จะเกิดความปลอดภัยและจะได้รับความสุขความเจริญ

3. เกิดจากความจงรักภักดี มูลเหตุข้อที่สามนี้ก็เนื่องมาจากข้อที่สอง ความจงรักภักดีเกิดจากความเลื่อมใสศรัทธาไว้วางใจ ไม่มีความกลัว มนุษย์ได้มอบความศรัทธาและความจงรักภักดีให้แก่พระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนนับถือ เพราะเชื่อว่า เทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นจะช่วยคลบบันดาลให้ตนประสบกับสิ่งที่ตนปรารถนา มีความสุขความเจริญ ดังนั้น มนุษย์จึงพากันกราบไหว้บูชาและอ้อนวอนขอพร พร้อมกับมอบเครื่องสักการะให้ และกระทำโดยประการที่เทพเจ้าจะพึงพอใจ เช่น ทำพิธีกรรม บวงสรวง สังเวท ตลอดจนสร้างที่อยู่ให้ เช่น สร้างศาลเทพารักษ์ เทวสถาน เทวาลัย และปูชนียสถานต่าง ๆ ซึ่งยังคงเป็นคติความเชื่อที่สืบทอดกันมาจนถึงสมัยปัจจุบัน

4. เกิดจากปัญญา ศาสนาที่เกิดขึ้นจากปัญญานี้ เป็นผลมาจากมนุษย์มีความคิด มีสติปัญญาที่มีเหตุผลมากขึ้น โดยการศึกษาค้นหาความจริงในด้านต่าง ๆ จนสามารถรู้ถึงความจริง เช่น มนุษย์พบว่า การที่ภัยวิบัติต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นนั้น ความจริงก็คือกระบวนการที่เกิดจากปรากฏการณ์ตามธรรมชาติ มิได้มีสิ่งใดคลบบันดาลให้เกิดขึ้นแต่ประการใด ศาสนาที่เกิดจากปัญญา เช่น พุทธศาสนา เป็นศาสนาที่พระโคตมพุทธะ ผู้ทรงค้นหาความจริงของธรรมชาติ ความจริงของชีวิตและความจริงของโลก พระองค์จึงทรงปฏิเสธความเชื่อเดิมเกี่ยวกับอำนาจภายนอกที่ยึดถือกันมาว่าสามารถคลบบันดาลให้ประสบโชคดีหรือโชคร้าย แต่ทรงสอนให้มนุษย์สร้างความ โชคดีหรือความสำเร็จแก่ตนเอง ความสำคัญของชีวิตจึงอยู่ที่ตัวของมนุษย์เองมิได้อาศัยความขลังหรือความศักดิ์สิทธิ์จากภายนอก

สาเหตุที่ทำให้เกิดศาสนานี้ หากพิจารณาจากสาระสำคัญแล้วจะพบว่า ศาสนาที่เกิดขึ้นในสมัยแรก ๆ ก็จะเกิดจากมูลเหตุข้อที่ 1 และศาสนาที่เกิดขึ้นมาภายหลังก็จะเกิดจากสาเหตุข้อที่ 2-3-4 ตามลำดับ อาจกล่าวได้ว่าเป็นวิวัฒนาการของแนวความคิดจากความไม่รู้ไม่เข้าใจ ไม่มีเหตุผล มาสู่ความมีเหตุผลน้อยและมากขึ้น ๆ ตามลำดับจนในปัจจุบันคติความ

เชื่อบางอย่างได้เลื่อนหายไปเพราะทนต่อการพิสูจน์จากสภาพความเป็นจริงไม่ได้ แต่ยังมีคติความเชื่ออีกมากที่ไม่สามารถพิสูจน์ให้เห็นจริงได้ ซึ่งมนุษย์จะต้องค้นหาความจริงกันต่อไป

นอกจากสาเหตุที่ทำให้เกิดศาสนา 4 ข้อนั้น มีนักปราชญ์บางท่านให้ทัศนะว่า ยังมีอีกสาเหตุหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนา นั่นคือ สาเหตุทางการเมืองการปกครอง ซึ่งมีวัตถุประสงค์จะรวมเอาเผ่าพันธุ์ของตนเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน หรือเพื่อสะดวกในการปกครอง หรือเพื่อความยิ่งใหญ่ทางการเมือง

ประเภทของศาสนา

นักศาสนศาสตร์แบ่งประเภทของศาสนาแตกต่างกัน กุสตัด์ไฟ เม็นซิง แบ่งศาสนาออกเป็นคู่ ๆ ดังนี้

1. ศาสนาประจำเผ่าชน (Ethnic religion) กับศาสนาสากล (Universal religion) ศาสนาประจำเผ่าชนได้แก่ศาสนาฮินดูของชาวอินเดีย ศาสนายูดาห์ของชาวยิว ศาสนาโซโรแอสเตอร์ของชาวปาร์ซี ศาสนาสากลหมายถึงศาสนาที่มีผู้นับถือกันอยู่ทั่วไปในโลก เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาพุทธ

2. ศาสนาธรรมชาติ (Nature religion) กับศาสนาวัฒนธรรม (Cultural religion) ศาสนาธรรมชาติหมายถึงศาสนาที่เชื่อว่าธรรมชาติมีเทพอำนาจ มนุษย์จึงต้องกราบไหว้ธรรมชาติหรือบังคับธรรมชาติด้วยกรรมวิธีทางไสยศาสตร์ ส่วนศาสนาวัฒนธรรมหมายถึงศาสนาพุทธเทวนิยมที่สร้างเทพเจ้าขึ้นมาหลายรูปแบบ มีลักษณะและหน้าที่ชัดเจน

3. ศาสนาพลังงคณะ (Dynamistic) กับศาสนาวิญญานนิยม (Animistic) และศาสนาเทวนิยม (Theistic) ศาสนาพลังงคณะคือศาสนาที่เชื่อในพลังลึกลับที่มีอยู่ในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ที่มนุษย์สามารถจัดการกับพลังนี้ได้ด้วยวิธีไสยศาสตร์ ศาสนาวิญญานนิยมคือศาสนาที่เชื่อว่ามิวิญญานซึ่งมีลักษณะเป็นบุคคลสิงสถิตอยู่ในธรรมชาติ เช่น ภูเขาดันไม้ ดันน้ำลำธาร เป็นต้น ศาสนาเทวนิยมได้แก่ศาสนาที่เชื่อในความมีอยู่ของพระเจ้า ศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าเพียงองค์เดียว (Monotheism) ได้แก่ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ศาสนาที่เชื่อว่ามีพระเจ้าหลายองค์ (Polytheism) ได้แก่ศาสนาฮินดู

4. ศาสนาเรียกร้อง (Demanding religion) กับศาสนายอมให้ (Granting religion) ศาสนาเรียกร้องหมายถึงศาสนาที่มีพระเจ้าเป็นผู้เรียกร้อง กำหนดกฎเกณฑ์ให้มนุษย์ปฏิบัติตนตามเงื่อนไขอย่างสมบูรณ์ก่อนจึงจะได้รับความรอด (Salvation) ส่วนศาสนายอมให้หมายถึง

ถึงศาสนาที่มีพระเจ้าทรงไว้ซึ่งความเมตตากรุณาอย่างสูงคอยที่จะหิบบิ้นความอยู่รอดให้กับมนุษย์ผู้เต็มไปด้วยบาป

5. ศาสนาจากการเปิดเผยของพระเจ้า (Revealed religion) กับศาสนาหนังสือ (Book religion) ศาสนาจากการเปิดเผยของพระเจ้าเชื่อว่าพระเจ้าเท่านั้นที่ล่วงรู้ความจริงแท้ของโลกและจักรวาล พระองค์ทรงเปิดเผยแก่นมนุษย์ผ่านองค์พระศาสดาพยากรณ์ เช่น ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม ส่วนศาสนาหนังสือคือศาสนาที่มีบันทึกอันศักดิ์สิทธิ์จากพระเจ้าเช่น คัมภีร์พระเวทของศาสนาฮินดูถือว่าเป็นคัมภีร์ที่พระเจ้ามอบให้ เป็นสฤติ ส่วนคัมภีร์อื่นถือเป็นเพียงอรรถาธิบายเพิ่มเติมจากพระเวทเท่านั้น

6. ศาสนาเกิดเองตามธรรมชาติ (Naturally grown religion) กับศาสนาตั้งขึ้น (Founded religion) อันแรกหมายถึงศาสนาที่เกิดจากเหตุทางอารมณ์จากกลุ่มชนในหลาย ๆ แห่ง มักเป็นศาสนาเก่าแก่ที่ค่อย ๆ พัฒนากันมาจนสืบประวัติไม่ได้ว่าเกิดขึ้นมาตั้งแต่เมื่อใด ส่วนศาสนาคริสต์ อิสลาม พุทธ จัดเป็นศาสนาตั้งขึ้น

7. ศาสนาจิตวิจักขณ์ (Mystic religion) กับศาสนาศาสดาพยากรณ์ (Profetic religion) ศาสนาจิตวิจักขณ์ได้แก่ศาสนาที่มองโลกและชีวิตว่าเป็นสิ่งไม่น่าพอใจ เป็นความทุกข์ทรมาน เป็นภาวะอันน่าเบื่อหน่าย จึงต้องหาทางปฏิบัติเพื่อสัมผัสกับประสบการณ์ทางจิตชั้นสูงบางอย่างที่มีลักษณะประเสริฐสุดด้วยการชำระจิตให้บริสุทธิ์ปราศจากกิเลส ตัณหา อวิชชา อุปาทาน เพื่อให้จิตได้รับความสงบ เป็นวิมุติสุข ส่วนใหญ่ได้แก่ศาสนาที่มีรากฐานมาจากปรัชญาของชาวอารยัน เช่น ศาสนาพราหมณ์ ศาสนาฮินดู ศาสนาเซน และพุทธศาสนาจัดอยู่ในกลุ่มนี้ด้วย มีนักศาสนศาสตร์ทางตะวันตกบางคนเรียกว่าศาสนาจิตวิจักขณ์เหล่านี้ว่า เป็นศาสนาหนีโลก (World negative religion) ส่วนศาสนาศาสดาพยากรณ์คือศาสนาที่มีผู้รับมอบคัมภีร์จากพระเจ้า เป็นศาสนาที่นับถือพระเจ้าองค์เดียวผ่านทางศาสดาพยากรณ์ (Profet) เน้นเจตจำนงที่จะมีชีวิตอยู่อย่างรุนแรง จนเกิดความรู้สึกว่าถูกพระเจ้าครอบงำ สอนให้เชื่อว่ามนุษย์เกิดมาเพื่อเป็นเครื่องมือของพระเจ้า ต่อสู้กับความลำบากในโลกอย่างมั่นใจไม่ท้อแท้ กระตือรือร้นที่จะกระทำบางอย่างด้วยแรงศรัทธาที่มีต่อพระองค์ ถือว่าอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิต คือบทเรียนที่ได้รับการทดสอบจากพระองค์ (God test) ได้แก่ศาสนาของชาวเซมิติกที่นักศาสนศาสตร์ตะวันตกบางคนเรียกว่า ศาสนาสู้โลก (World Affirming religion) เช่น ศาสนายูดาห์ ศาสนาคริสต์ ศาสนาอิสลาม

ศาสนาที่มีสมณทูต (Missionary religion) กับศาสนาไม่มีสมณทูต (Non Missionary religion) ศาสนาประเภทแรกมีการส่งผู้เผยแผ่ศาสนาออกไปประกาศศาสนาตามชุมชนในที่ต่าง ๆ เพื่อแสวงหาศาสนิกใหม่จากคนต่างศาสนา หรือคนที่ยังไม่มีศาสนา ให้หันมาเชื่อนับถือในศาสนาของตน ส่วนประเภทหลังเป็นศาสนาประจำชาติเผ่าพันธุ์ ไม่มีสมณทูต ออกเผยแผ่ศาสนาเช่นประเภทแรก

นอกจากนี้ยังมีผู้แบ่งศาสนาตามขั้นตอนของการวิวัฒนาการ เช่น ศาสนาปฐมบรรพ์ (Primitive religion) หรือแบ่งโดยอาศัยหลักความเชื่อเรื่องพระเจ้า เป็นศาสนาเทวนิยม กับศาสนาอเทวนิยม ศาสนาเทวนิยมเชื่อกันว่าพระเจ้าเป็นศูนย์กลางของศาสนา พระองค์เป็นทั้งเหตุ กล่าวคือเป็นผู้ให้กำเนิดสิ่งทั้งปวง และเป็นทั้งผล คือพระองค์เป็นเป้าหมายสูงสุด ส่วนศาสนาอเทวนิยม ไม่มีแนวคิดเรื่องพระเจ้า มองชีวิตและเอกภพแบบธรรมชาตินิยม ถือว่าสภาวะธรรมเกิดขึ้นเอง ดำเนินไปเองตามกฎแห่งเหตุและผล มีเป้าหมายสูงสุดของชีวิตคือสภาวะอันสมบูรณ์ที่อยู่ภายในขอบเขตของธรรมชาติ การที่จะบรรลุเป้าหมายนั้นกระทำได้ด้วย การชำระจิตให้บริสุทธิ์ ปลดปล่อยตนเองออกจากสิ่งผูกพันกับสภาวะธรรมฝ่ายโลกียะ จนกระทั่งบรรลุถึงอิสรภาพอย่างสมบูรณ์โดยไม่หวังพึ่งพิงอำนาจใด ๆ (สุวัฒน์ จันทระจาง, 2540: 262-264)

ทองหล่อ วงษ์ธรรม (2538: 6-7) ได้กล่าวถึงประเภทของศาสนาไว้ว่า ศาสนาเกิดจากความคิดของมนุษย์ และศาสนาได้วิวัฒนาการมาเป็นขั้นตอนตามยุคตามสมัย แต่เนื่องจากความคิดและการค้นหาสัจธรรมแล้วได้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งต่าง ๆ มาแตกต่างกัน จึงเป็นสาเหตุให้ศาสนาที่มีอยู่แตกต่างกันเป็นหลายชนิดหลายประเภท และการเกิดขึ้นของศาสนา นั้นมีความแตกต่างกันเกี่ยวกับกาลเวลา สถานที่และสิ่งแวดล้อมที่อยู่รอบๆ ตัวผู้ก่อตั้ง ก็ถือว่าเป็นสาเหตุสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้คำสอนของศาสนาแตกต่างกัน

ในวิชาศาสนวิทยาได้จัดประเภทของศาสนาไว้มากมายหลายลักษณะ เช่น จัดตามถิ่นที่เกิด จัดตามความมีอยู่หรือไม่มี จัดตามขอบเขตของการนับถือ เป็นต้น สำหรับในที่นี้ผู้เรียบเรียงจะขอนำเอาการจัดประเภทของศาสนาตามลักษณะของการนับถือและไม่นับถือ ซึ่งแบ่งประเภทใหญ่ๆ ไว้ 2 ประเภท คือ

1. ศาสนาประเภทเทวนิยม (Theism) เป็นศาสนาที่เกิดขึ้นในยุคต้น ๆ แห่งมนุษยชาติ มนุษย์มีแต่ศรัทธาความเชื่อฝังแน่นอยู่ในเทวะ กล่าวคือ มนุษย์เชื่อว่า เทวะหรือพระเจ้าเป็นผู้สร้างสรรพสิ่ง เช่น โลก มนุษย์ สัตว์ พืช ฯลฯ และทรงควบคุมและบันดาลให้สรรพสิ่งที่ทรงสร้างเหล่านั้นเป็นไปต่าง ๆ นานา ตามพระประสงค์ของพระองค์ ตลอดจน